KAZAN, BULGAR ve TATAR TARİHİ

TELFÎKÜ'L-AHBÂR VE TELKÎHÜ'L-ÂSÂR FÎ VAKĀYI'İ KAZAN VE BULGĀR VE MÜLÛKİ'T-TATAR ADLI ESERİN LATİNİZESİ

EDA TANUĞUR

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1593
KÜLTÜR SERİSİ: 832

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-625-408-004-3

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIM YAYIN GIDA İNŞ.SAN.VE.TİC.A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk. Güven İş
Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Eda Tanuğur: 1979 İstanbul'da doğdu. Aynı şehirde ilköğrenimini Fatih İlkokulunda, orta ve lise eğitimini Eyüp İmam Hatip Lisesinde tamamladı.1997 yılında kazandığı İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji bölümünde bir sene okuduktan sonra eğitimine ara veren Tanuğur, 2011 yılında üniversite eğitimine devam kararı alarak İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 2015'te İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2019'ta "İslam Tarihi ve Sanatları" alanında yüksek lisansını tamamladı. Halen İstanbul Üniversitesi Açıktan ve Uzaktan Eğitim Fakültesi'nin tarih bölümünde eğitimine devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz 11
Kısaltmalar Listesi 13

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu 20
Çalışmanın Önemi ve Amacı 21
Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi 21

BİRİNCİ BÖLÜM

TAHİRÜ'L-MEVLEVİ'NİN ŞEYH MURAD REMZİ'NİN TELFÎKÜ'L-AHBÂR VE TELKİHÜ'L-ÂSÂR FÎ VAKĀYI'İ KAZAN VE BULGĀR VE MÜLÛKİ'T-TATAR ESERİNE YAZDIĞI TERCÜME HAKKINDA DEĞERLENDİRME

Eserin Künyesi 25
Eser Hakkında Bilgiler 25
Tahirü'l-Mevlevi'nin Şeyh Murad Remzi'nin Eserini Tercüme Etme Nedeni 26
Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi, Defter 1 ve Defter 2 Adlı Eserlerin İncelenmesi 27
Tatarların Ortaya Çıkışı 36
Gayır Han ve Gadr Faciası 43
Papazların Yayılması 51
Saray Şehri 55
Şeyh Seyfeddin Bâharzî'nin Biyografisi 58
Tahirü'l-Mevlevi'nin Esere Katkıları 62
Şeyh Murad Remzi'nin Faydalandığı Eserlerden Birkaçı Hakkında Kısa Bir Bilgilendirme 68
Tahirü'l-Mevlevi'nin Yararlandığı Kaynaklar 94

İKİNCİ BÖLÜM

TAHİRÜ'L-MEVLEVİ'NİN HAYATI

Tahirü'l-Mevlevi'nin (Tahir Olgun) Ailesi....99
Tahirü'l-Mevlevi'nin Eğitim Hayatı ve Memuriyete Başlaması....99
Mesnevihanlık İcazeti Alması ve İlk Eserleri....100
Mevleviliğe İntisabı....101
Çile Dönemi....101
Yayın Hayatı ve Öğretmenliği....103
Memuriyet Hayatında Yaşadığı Sorunlar....106
Mesnevi Dersleri....109
İstiklal Mahkemesi Hatıraları....109
İstiklal Mahkemesi'nden Sonra....113
Tahirü'l-Mevlevi'nin Görüşleri....116
Eserleri....119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEYH MUHAMMED MURAD REMZÎ EL-KAZANÎ EL-MEKKÎ'NİN HAYATI

Muhammed Murad Er-Remzî'nin Şeceresi....131
Muhammed Murad Remzî'nin Kullandığı İsimler....131
Muhammed Murad Remzî'nin Ailesi....132
Eğitim Hayatı....133
Nakşibendiliğe İntisabı....136
İlmi Seyahatleri ve Mücadele Hayatı....138
Murad Remzi'nin Görüşleri....139
Alimlerin Hakkındaki Görüşleri....140
Tarih Araştırmaları....142
Telfîkü'l-Ahbâr Adlı Eserine Yapılan Eleştriler....143
Murad Remzi'nin, Telfîkü'l-Ahbâr ve Telkîhü'l-Âsâr Fî Vakāyı'i Kazan ve Bulgār ve Mülûki't-Tatar Adlı Eserine Genel Bir Bakış....145
Eserleri....147

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KĀZAN, BULGĀR VE TATAR TÂRÎHİ, DEFTER 1 VE DEFTER 2'NİN LATİNİZESİ

Latinize Yöntemi 153
Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi 1 154
Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi 2 175
Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi 3 181
Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi 4 187
Defter 1 192
Defter 2 244

Sonuç 283
Sözlük 289
Bibliyografya 301
Ekler 309

ÖN SÖZ

İslam tarih yazımı anlayışı, Kur'an ve sünnet ışığında, yaratılıştan tarihçilerin kendi dönemlerini içine alacak nitelikteki genel tarih eserleri ortaya konmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle İslam tarih yazıcılığında, herhangi bir ırkın veya bir milletin tarihinin ayrıca ele alındığı eserler bulunmamaktadır. Ancak gelişen dünya ve toplulukların ihtiyaçları doğrultusunda ilk önce Batı'da Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisi, tarih yazıcılığında da değişime sebep olmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan milliyetçilik akımı, belli bir milletin, ırkın özelliklerinin, yaşam tarzının ve üstünlüklerinin anlatıldığı eserlerin kaleme alınmasında etkili olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarında İslam dünyasına giren milliyetçilik akımları Türklerin özelliklerinin, yaşam tarzının, medeniyet ve kültürel özelliklerinin, ilmi gelişmeleri ile birlikte yaşadıkları coğrafyaların ve hükümdarları hakkında yazılan eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Orta Asya Türklerinden Şeyh Murad Remzi de bu akımın bir tezahürü sonucu, Rus hakimiyeti altında yaşayan Türk kavimlerine benliklerini hatırlatmak amacıyla, *Telfîkü'l-ahbâr ve Telkîhü'l-âsâr fî Vakāyı'i Kazan ve Bulgār ve Mülûki't-Tatar* adlı eserini yazmıştır. Çağdaşı Tahirü'l-Mevlevi'de aynı anlayışla yola çıkmış, Türklüğü anlatan bir eser arayışı sonucunda, Türk kavimlerinin tarihinin ele alındığı *Telfîkü'l-ahbâr ve Telkîhü'l-âsâr fî Vakāyı'i Kazan ve Bulgār ve Mülûki't-Tatar* adlı eseri tercüme etmiştir.

Değerli hocam Prof. Dr. İlyas Topsakal'ın yönlendirmesi ile Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde araştırma yaptık. Araştırmamız sonucunda ilk önce, Fethi Sezai Türkmen Yazma Koleksiyonunda yer alan Tahirü'l-Mevlevi'ye ait *Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi* adlı esere ulaştık. Devam eden araştırmamız sonucunda, Şeyh Murad Remzi adına kayıt altına alınmış, *Telfîkü'l-ahbâr ve Telkîhü'l-âsâr fî Vakāyi'i Kazan ve Bulgār ve Mülûki't-Tatar* adlı Osmanlıca esere

ulaştık. Bu eserin aslında Tahirü'l-Mevlevi tarafından, Şeyh Murad Remzi'nin eserine yapılan tercüme eserinin devamı olduğunu tespit ettik. Bu eserin Tahirü'l-Mevlevi'ye ait olduğu bilinmediği ve hakkında herhangi bir çalışma yapılmadığı için araştırma konusu olarak belirledik.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte, Şeyh Murad Remzi ve Tahirü'l-Mevlevi'nin Türklüğe dair bir eser kaleme almalarının nedenleri ile çalışmanın önemi ve yöntemi ele alınmaktadır. Birinci bölüm, Tahirü'l-Mevlevi'nin tercüme eserinin değerlendirilmesi ile Şeyh Murad Remzi'nin eserini yazarken faydalandığı kaynaklar hakkında kısa bir bilgilendirmeden meydana gelmektedir. İkinci bölümde Tahirü'l-Mevlevi'nin biyografisi, üçüncü bölümde Şeyh Murad Remzi'nin biyografisine yer verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde Tahirü'l-Mevlevi'nin eserinin latinizinesi kaleme alınmıştır. Sonuç kısmında ise çalışmamız hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu araştırmayı yaparken yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. İlyas Topsakal ve Prof. Dr. Nurettin Gemici'ye en derinden teşekkürlerimi arz ederim.

KISALTMALAR LİSTESİ

age. : adı geçen eser
agm. : adı geçen makale
(a.s) : aleyhisselam
a.y. : aynı yer
b. : ibn
bs. : baskı
C. : cilt
çev. : çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Haz. : hazırlayan
Hz. : hazreti
İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi
s. : sayfa
(s.a.v) : sallallahu aleyhi ve sellem
sy. : sayı
ö. : ölümü
trc. : tercüme eden
t.y. : yayın tarihi yok
vb. : ve benzeri
y.y. : yayın yeri yok

GİRİŞ

İslam tarih yazımını anlamak için Müslümanların tarih yazıcılığına neden başladıklarını ele almak daha doğru bir yöntem olacaktır. Kur'an ve sünnet Müslümanların tarih ve tarih yazımı ile ilgilenmelerinin en önemli sebebidir. Kur'an, eski kavimlerin iyi veya kötü yönlerinin ibret alınması için anlattığı gibi, peygamberlerin gönderildiği topluluklarla olan ilişkileri vb. konuları da içermektedir. Bu bağlamda Kur'an, İslam'ın kaideleri, hukuk ve içtihadın nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır. Sünnet ise, peygamberin hayatının Müslümanlara önderlik etmesinden dolayı önemlidir. Bu nedenle Müslümanlar, gelecek nesillere İslam'ın en iyi şekilde aktarılması için tarih ve tarih yazımına dikkat etmişlerdir. Tabii ki ilk dönem tarih yazıcılığı günümüz modern tarih anlayışı gibi değildir. İlk örnekleri hadislerin aktarımında büyük bir önemi olan ravilerin, biyografilerini içeren eserlerdir. VII. yüzyılın ilk yarısından itibaren siyer ve megazi eserleri, tabakat ve ensab kitapları, fütühat, bölge, şehir ve hanedan tarihçiliği gibi konularda tarih çalışmaları yapılmıştır. İlerleyen yüzyıllarda seyahatnameler, coğrafi eserler ve dünya tarihi çalışmaları ile umumi tarih yazıcılığına başlanmıştır. İslam tarih yazımında, bir ırkın veya bir kavmin öne çıkarılarak anlatıldığı eserler yerine, merkezinde İslam dünyasının olduğu ve yaratılıştan itibaren gerçekleşen olayların aktarıldığı eserler yer almıştır.

İlk önceleri Batı dünyasında kendini gösteren milliyetçilik akımı, sosyolojik, kültürel değişimlere neden olduğu gibi, tarihe bakış açısını da değiştirmiştir. Milliyetçilik akımı XVIII. yüzyılın sonunda yaşanan Fransız İhtilali ile başlamıştır. Çok farklı tanımları olan milliyetçiliği kısaca, tarihsel kişiliğinin bilincine varan bir topluluğun kendi kendini yönetmek ve geliştirmek isteği şeklinde ifade edebiliriz. İslam dünyasında ise Batı'daki milliyetçilik akımı, İslam inançlarına aykırı olduğu için başlangıçta kabul görmemiştir. Çünkü Kur'an ve sünnet insanın üstünlüğünün takva yaşamasında olduğunu belirtir. Veda Hutbesinde Peygamberimiz (s.a.v) bir kavmin bir kavme üstünlüğünün olmadığını açık bir dille ifade etmiştir. Bu

nedenle başlangıçta İslam dünyası bu akıma farklı açılardan bakmıştır. Osmanlıda milliyetçilik akımı, farklı dinî ve etnik kökenli tebaanın mevcut durum içinde Osmanlı vatandaşlığı şemsiyesi altında, oluşan yeni şartlarla birlikte varlıklarını ve bağımsızlıklarını sürdürmesi şeklinde tezahür etmiştir. Ancak kaybedilen savaşlar, ekonomik şartların kötülüğü vb. nedenlerle Osmanlı vatandaşlığı fikri gelişmemiştir.

Türk milliyetçiliği XIX. yüzyılın ikinci yarısında, II. Abdülhamid döneminde, ilmi ve kültürel anlamda görünmeye başlar. Batı'daki Türkoloji çalışmalarının da etkisiyle Türklük ve Türk dilinin önemini ortaya koyan eserler bu dönemde yazılmaya başlanmıştır. Necib Asım, Süleyman Paşa, Türk tarihi alanında; Ahmet Vefik Paşa, Şemseddin Sami, dil alanında; Ahmed Mithat Efendi de popüler kültür alanındaki çalışmalarıyla Türkçülük fikirlerinin yayılmasında ciddi katkıları olmuştur.

Aynı dönemlerde Kafkasya ve Orta Asya'da, Rus hakimiyetinin yerleşmesinden sonra ümitlerini Osmanlılara bağlayan Osmanlı dışı Türk unsurların çalışmalarında, özellikle Kırım ve Kazan aydınlarının Panslavizme[1] karşı pantürkizm[2] akımını geliştirmeleri, Osmanlı'da da siyasi Türkçülüğün görülmeye başlanmasına sebep olmuştur. Özellikle Yusuf Akçura'nın Kazan'da kaleme aldığı "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesi, Osmanlı Devleti'nde siyasal Türkçülüğün başlamasında etkili olmuştur. Akçura, bu makalesinde Osmanlı'nın içinde bulunduğu şartlarda uygulamaya çalıştığı üç farklı siyaset anlayışını açıklar. Osmanlı vatandaşlığı paydasında tek bir millet olmak, Müslüman tebaayı İslam dini temelinde birleştirmek ve dünya üzerinde yaşayan bütün Türkleri, ırk bağlamında bir araya getirmek, yani Türkçülük görüşüdür. Bu üç siyaset anlayışından biri olan Müslümanların birlikteliği hakkında Akçura, Osmanlı ve Türklere fayda sağlayacağını fakat gayrimüslim tebaaya faydası olmadığı gibi, Müslüman olmayan Türkleri de bu birliğin dışında bırakacağını belirtir. Türkçülük anlayışının, İslam'ın herhangi bir ırkın üstünlüğü

[1] Çarlık yönetimindeki Rusya'nın, bütün Slav toplulukları kendi hakimiyeti altında toplamaya yönelik siyasi hareketidir.

[2] Türkçülük, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ilk önceleri kültürel ve ilmi alanda başlayan, daha sonra siyasal ve ideolojik boyut kazanan, Türklerin ırk bağlamında birleşmesi hareketidir.

fikrini kabul etmemesine aykırı olduğu gibi, Türk ve Türk olmayanları böleceğini ve Osmanlı'daki Müslüman tebaa arasında nifaka sebep olacağını aktarır. Son olarak Osmanlı vatandaşlığı fikrinin en doğrusu olduğunu, fakat dönemin şartlarında uygulanabilir olmaktan uzak olduğunu dile getirir. Bunun nedenleri ise; tebaa olarak görünen gayrimüslim vatandaşlar ile Müslüman Osmanlı vatandaşlarının eşit haklara sahip olması ile Müslüman vatandaşların bu yeni durumu kabul etmemesi, İslam dinine göre gayrimüslimlerin ikinci sınıf vatandaş olarak tanımlanması, gayrimüslimlerin geçmişlerini öğrendikleri için Osmanlı baskısı altında yaşamak istememeleri, Rusya'nın Slav toplulukların yaşadığı coğrafyalarda hakimiyeti ele geçirme planlarına aykırı olması, Avrupa'nın Kudüs gibi Müslüman toprakların hakimiyetini tekrar ele geçirmesi için Avrupa topluluklarının Müslüman-hıristiyan çatışmalarını kullanma ihtiyacı olduğunu ifade eder. Bu sebeple Türkçülük görüşü, yani bütün Türklerin bir araya getirilmesinin bu koşullar altında daha uygun olduğunu belirtir. Yusuf Akçura'nın bu görüşleri Osmanlıdaki düşünürlerini de etkilemiştir.

Kültürel Türkçülüğün etkileri ve Orta Asya Türklerinin çalışmaları, bu sürecin XX. yüzyılın başlarında siyasal-felsefi anlamda Osmanlı Devleti'nde etkili olmaya başlamasına neden olmuştur. Balkanlarda gelişen Sırp, Bulgar ve Makedon milliyetçiliklerine karşı Osmanlı subayları arasında Türk kimliğine giderek artan eğilimler, Jön Türklerin ilk önce Osmanlı vatandaşlığı fikrini desteklerken 1906 yılından itibaren Türkçülük fikirlerini benimsemeleri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Ziya Gökalp gibi yazarların Türklere, İslam ve Osmanlı kimliklerinin yanında bir Türk kimliği kazandırmaya yönelik yazıları, Türkçülük akımının etkili bir ideoloji haline gelmesini sağlamıştır. Özellikle Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eserinde Türk toplumunun kendine has ahlaki öğesi İslam ve kültürel değeri Türkçülük ile Batı'nın teknolojik ve bilimsel gelişmesini sağlayan pozitif bilim anlayışının sentezlenmesi ile birlikte ulusal bir kimlik oluşturulabileceğini savunmaktadır. Jön Türklerin kurduğu, İttihad ve Terakki Hükûmetinin Türkçülük fikirlerini benimsemesi, bu fikirlerin 1913 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti düşünce dünyasında sosyolojik, ekonomik, kültürel alanlarda etkili olmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda Türkçülük,

Cumhuriyet'in kuruluşunda önemli bir rol oynamış hatta resmi devlet ideolojisi olmuştur.

Sonuç olarak milliyetçilik akımı tarih ve millet bilincini geliştirmiş, Batı'da olduğu gibi İslam dünyasında da tarih yazım anlayışını etkilemiştir. Bu durum, Müslüman yazarların tarih eserlerine yansımıştır. Murad Remzi ve Tahirü'l-Mevlevi gibi Müslüman yazarlar, muasır olarak yaşadıkları coğrafyada aynı sorunlara muhatap olmuşlar, böylece İslam tarih yazım anlayışının aksine, bir ırkın yüceliklerinin anlatıldığı eserler kaleme almışlardır. Murad Remzi, Rus hakimiyeti altında asimile edilmeye çalışılan Türklere, kendi tarihlerini anlatarak Türk ırkının gücünü halkına hatırlatmak istemiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra resmi devlet ideolojisi haline gelen Türkçülük akımının bu derece güçlendiği bir dönemde, Tahirü'l-Mevlevi'de, Türklere tarihlerini anlatan bu eseri tercüme etmenin gereğini hissetmiştir.

Çalışmanın Konusu

Araştırmamızın konusu, Tahirü'l-Mevlevi'nin Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi eseri ile Defter 1 ve Defter 2'den meydana gelmektedir. Bu üç eser, Şeyh Murad Remzi'nin Telfîkü'l-ahbâr ve Telkîhü'l-âsâr adlı eserinin Türklere ait bölümlerinin tercüme edilmesi ile meydana gelmiştir. Mevlevi, Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi eserinde tercüme ettiği kitabın mukaddimesindeki konulara yer vermektedir. Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi eserinde mukaddimeyi dört bölüm olarak yazmıştır. Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi 1 başlığında, Türk'ün nesebi, kabileleri, ahlakı, gelenekleri ve Türklerin muharebelerdeki hallerini; Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi 2'de, Türklerin dini, maarifi ve sanayisini; Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi 3 ve 4'te ise, Türklerin hikmet ve edebiyatı, diğer kavimlerle olan ilişkilerine dair konuları aktarır. Defter 1'de, Tatarların ortaya çıkışı, hükümdarları, Ergenekon ve Alankoa efsaneleri, Çingiz Han, Gayır Han ve Gadr faciası, Çingiz soyundan gelen hanlar, Saray şehri, Kıpçak Devletinin oluşumu konularını tercüme eder. Defter 2'de ise, Batu Han ve kardeşleri, Batu Han'ın Güyük Kaan ile olan ilişkileri, Moğol ve Tatar topraklarında papazların yayılması, Melik Yuhanna rivayeti, Berke

Han, Şeyh Baharzi'nin terceme-i hali, Berke Han'ın Hülagu Han ile ilişkileri ve muharebeleri bölümlerini kaleme alır.

Çalışmanın Önemi ve Amacı

Cumhuriyet'in kuruluşundan kısa bir süre sonra, Türkçülük fikirlerinin çok güçlü olduğu bir dönemde, Tahirü'l-Mevlevi Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi ve devamı niteliğindeki Defter 1 ve Defter 2 adlı tercümeyi kaleme almıştır. Türk tarihine dair eserlerin az olduğu bir zaman diliminde yazılması eserin ve çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızın temel amacı da meçhul kalmış bu eseri literatürümüze kazandırmaktır.

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Tez konumuz, Tahirü'l-Mevlevi'nin Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi ile Defter 1 ve Defter 2 'nin değerlendirilmesi ve latinizesinin yazılmasıdır. Ayrıca Tahirü'l-Mevlevi ve Murad Remzi'nin biyografileri ile birlikte Murad Remzi ve Tahirü'l-Mevlevi'nin eserlerini yazarken faydalandığı kitaplar hakkında kısa bir bilgilendirmeyi de içermektedir. Bununla birlikte, Tahirü'l-Mevlevi'nin esere yaptığı katkılara da tezimizde yer verilmiştir.

Çalışmamızın başlangıcında, Tahirü'l-Mevlevi'nin Şeyh Murad Remzi'nin eserinin hangi bölümlerini tercüme ettiğini belirleyebilmek için Arapça eseri inceledik. İnceleme sonucunda Tahirü'l-Mevlevi'nin mukaddime bölümünün tamamını, Defter 1 ve Defter 2'de ise, Şeyh Murad Remzi'nin dört maksaddan meydana gelen eserinin, ikinci maksadının başladığı 333-428 sayfaları arasını tercüme ettiğini belirledik.

Tahirü'l-Mevlevi'nin eserinde belirlediğimiz bazı hususlar bulunmaktadır. Tahirü'l-Mevlevi'nin bu üç eseri el yazmasıdır. Bu nedenle Tahirü'l-Mevlevi bazı yerlerde, ifadelerini düzeltmek için cümlelerinin üzerini çizmiş ve yeni cümlelerini yazmıştır. Şeyh Murad Remzi'nin eserinde yer alan dipnotları (*) gibi işaretlerle

yazısının içinde aktarmıştır. Remzi'nin eserinin başka bir yerinde detaylı olarak anlattığı konuları yeri geldiğinde kısaca tekrar yazmış ve hatırlatmada bulunmuştur. Remzi'nin, eserinde parantez içinde verdiği açıklamaları, Tahirü'l-Mevlevi dipnot olarak tercümesinde yazmıştır. Metin içinde ikinci kez aynı sayfa numarası ile yazılmış sayfalar bulunmaktadır. Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi kendi içinde 1-53 arası sayfa numaralarına, Defter 1 ve Defter 2 ise birbirleriyle bağlantılı olarak 1-130 arası sayfa numaralarına sahiptir. Latinizede bu düzen içinde yazılmıştır.

Çalışmamızda, eserin latinizesinde bazı yöntemler takip ettik. Metin içinde geçen şahıs ve yer isimlerini Osmanlıca yazılışlarını esas alınarak okuduk. Ayrıca okuyuculara yardımcı olması için, bu şahıs ve yer isimlerinin Osmanlıca yazılışlarını dipnotta yazdık. Osmanlıca okuyuşundan emin olamadığımız kelimelerin okuyuşundan sonra (?) şeklinde soru işaretiyle belirttik. Metin içinde okuyamadığımız kelimelerin bulunduğu yerleri (...?) şeklinde ifade ettik. Mütercimin esere katkıları olan bölümlerde, mütercime ait notların sonunda kendisinin yazdığı "Mütercim" ibaresi geçmektedir. Bu şekilde belirtilmeyen yerlerde ise (Mütercim) şeklinde parantez içinde yazdık. Mütercim metinde bugünkü anlamda dipnot sayısı vermediği için, metinde dipnotları gösteren (*), (:), (1), (2) şeklinde işaretler bulunmaktadır. Metin içerisinde dipnotlarda ilk önce orijinal metinde yer alan bu işaretlemeleri belirttik. Tahirü'l-Mevlevi'nin üzerini çizdiği cümlelerin latinizesini dipnotta yazdık. Metin içinde sayfa numaraları verilmemiş sayfalarda dipnot bilgileri verilmiştir. Latinize sırasında dipnotu ait olduğu sayfada yazdık. Latinizede yazım birliği sağlamak için kelimelerin yazılışlarında *Kamus-i Türki*'yi esas aldık. *Kamus-i Türki*'de bulamadığımız kelimelerde *Lügat-ı Çağatay, Lügat-ı Remzî, Lehce-i Osmânî* gibi farklı sözlüklerden de yardım aldık. Sözlük bölümünde de bu eserlerden yararlandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAHİRÜ'L-MEVLEVİ'NİN ŞEYH MURAD REMZİ'NİN TELFÎKÜ'L-AHBÂR VE TELKÎHÜ'L-ÂSÂR FÎ VAKĀYI'İ KAZAN VE BULGĀR VE MÜLÛKİ'T-TATAR ESERİNE YAZDIĞI TERCÜME HAKKINDA DEĞERLENDİRME

ESERİN KÜNYESİ

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde, Fethi Sezai Türkmen Yazma Koleksiyonunda, 00201, 00143 ve 00144 koleksiyon numaralarında kayıtlı Osmanlıca mensur bir eserdir.

ESER HAKKINDA BİLGİLER

Tahirü'l-Mevlevi; Kazanlı alim Şeyh Murad Remzi'nin Kazan, Bulgar ve Tatarlara dair değerli bilgiler veren, Telfîkü'l-ahbâr ve Telkîhü'l-âsâr fî Vakāyı'i Kazan ve Bulgār ve Mülûki't-Tatar (Kazan, Bulgar ve Tatar Hanlarının Tarihlerindeki Kayıtların Arttırılması/Çoğaltılması ve Gelen Rivayetlerin Toplanması) adlı Arapça eserini Osmanlıca olarak tercüme etmiştir. Tercüme eseri üç ayrı kitaptan meydana gelmektedir. Bu eserlerinin adı; Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi, Defter 1 ve Defter 2'dir.

Üç ayrı kitaptan oluşan eser, toplamda iki yüz sayfadır. Birinci kitap altmış, ikinci kitap seksen iki, üçüncü kitap ise elli sekiz sayfadan oluşmaktadır. Tahirü'l-Mevlevi birinci kitapta başlık olarak Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi 'ni kullanmış, fakat ikinci ve üçüncü kitapların başlangıcında bunu belirtmemiştir. Kāzan, Bulgār ve Tatar Târîhi'ni dört bölüme ayırmıştır. Mukavva ciltli iki kitabın kapak sayfasında ise Defter 1 ve Defter 2 başlıklarını kullanmıştır. Defter 1'in ikinci sayfasında ise, "Kazan Ulemasından Şeyh Murad Remzi Efendinin (Telfîkü'l-ahbâr ve Telkîhü'l-âsâr fî Vakāyı'i Kazan ve Bulgār ve Mülûki't-Tatar) unvanlı eserinin cild-i evvelinden (maksad-ı sânî)'nin tercemesi" ibaresi yer alır. Defter 2'de ise bu ifade eksik çekim yüzünden belli değildir. Ayrıca bu üç kitabın ilk sayfalarında imza olarak kullandığı Mevlevi işareti de yer alır.

TAHİRÜ'L-MEVLEVİ'NİN ŞEYH MURAD REMZİ'NİN ESERİNİ TERCÜME ETME NEDENİ

Tahirü'l-Mevlevi'nin Farsça ve Arapça eserleri tercüme ettiği birçok eseri mevcuttur. Tahir, tercüme etmek için, Türklüğe dair bilgi veren bir eser arayışında bulunduğunu ifade eder. Bu arayışı sırasında, mevcut eserlerin genellikle Avrupalı yazarlara ait eserlerin tercümesi ya da özetlerinden meydana geldiğini görür. Aynı zamanda bu eserlerin, Avrupalı bakış açısına sahip olduklarından dolayı okuyucu için milli görünmediğini de dile getirir. Bu nedenle, Şarklı, özellikle Türk kökenli bir yazarın eserini aramaya başladığını, arayışının sonucunda Kazan ulemasından Şeyh Murad Remzi'nin Telfîkü'l-ahbâr adlı eserini bulduğunu belirtir.

Kitabının ön sözünde Şeyh Murad Remzi'nin ilmi şöhretini duyduğunu ve İstanbul'da az bir müddet de olsa görüştüklerini ifade eder. Şeyh Murad Remzi'nin eserini bütün Müslümanlar tarafından anlaşılması için Arapça yazdığını düşündüğünü de aktarır. Bununla birlikte eser hakkında görüşlerini şöyle dile getirir; "Mensûbiyyetiyle müftehir bulundığımız Türklüğe dâir birkaç kitabımız var. Lâkin bunların hemân de hepsi Avrupa mü'elliflerinin âsârından ya terceme, yâhud tırâş edilmek sûretiyle tertîb olunmuş şeyler şarklı bir âlimin mahsûl-ı tetebbu'î olmadıkları için ihtivâ eyledikleri ma'lûmât şarkı garb gözüyle ve Türklüğü Frenk gözlüğüyle görmek istemeyenlere ecnebî metâ'î gibi gayr-i millî görünüyor. Maksadım mu'în bir eserle mü'essirine ta'rîz etmek değildir, samîm-i rûhumdan kopub gelen sâf bir hissî anlatmak istiyorum. Pek sâfî ve pek tabî'î bulundığım bu hissin teşvîkiyle şarkda husûsiyetle Türklükden bâhis olmak üzere bir şarklı, tercîhen bir Türk tarafından yazılmış ciddi bir eser …"

Ayrıca eserin bazı kısımlarını tercüme ederek Mahfil dergisinde yayınlamak istediğini, "Tedkîkâtım netîcesinde mündericâtını ekseriyyeti i'tibarıyla fikrime muvâfık bulduğum Telfîkü'l-ahbâr'ının ba'zı kısımlarını bi'l-terceme Mahfile derc ve terceme etmek istedim." şeklinde belirtir.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda, Mahfil dergisinde "Türklüğe Dair Bir Eser" başlığı altında sadece bir makalede, eser hakkında bilgi veren bir yazısı bulunmaktadır. Makalede şöyle demektedir: "Cild-i evvelini, kuş bakışı olarak gözden geçirebildiğim bu kitap

İKİNCİ BÖLÜM

TAHİRÜ'L-MEVLEVİ'NİN HAYATI

TAHİRÜ'L-MEVLEVİ'NİN (TAHİR OLGUN) AİLESİ

Tahirü'l-Mevlevi, 13 Eylül 1877 (5 Ramazan 1294) tarihinde Aksaray civarında, Molla Gürani mahallesine bağlı, Mehter sokağındaki 3 numaralı evde dünyaya geldi. Erken yaşlarda Mevleviliğe intisabı dolayısıyla Tahirü'l-Mevlevi ismiyle meşhur olan yazarın gerçek ismi Mehmet Tahir'dir. Osmanlı devletinin yıkılışından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan değişikliklerden biri olan; tarikatların kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, bunlarla ilgili unvanların kaldırılmasından sonra, Mevlevi lakabını kullanmamış ve sadece Tahir imzasıyla yazılarını yazmıştır.[10] Soyadı Kanunu'nun 1934 tarihinde kabul edilmesiyle 'Olgun' soyadını almıştır.

Babası, Hacı Safvet Bey, baba tarafından dedesi ise Ahmed Efendi'dir. Anne tarafından dedesi, Hattat Celaleddin Efendi'nin öğrencisi, Sultan Abdülmecid'in yazı hocası ve aynı zamanda Mevlevi dervişi olan Hattat Mehmet Tahir Efendi'dir. Annesi, Kafkasyalı Emine Emsal Hanımdır ki; Sultan Abdülaziz'in cariyelerindendi ve Nazime Sultan'a dadılık hizmetinde bulunmuştu.

TAHİRÜ'L-MEVLEVİ'NİN EĞİTİM HAYATI VE MEMURİYETE BAŞLAMASI

Eğitim hayatına Molla Gürani mahallesindeki Hekimbaşı Ömer Efendi'nin yaptırmış olduğu Sıbyan mektebinde başladı. Babası ve büyükannesi de eğitimine önem göstermişlerdi. Tahirü'l-Mevlevi bir mektubunda bu konu hakkında şu sözleri aktarıyor: "Sekiz dokuz yaşlarında bulunduğum ve mahalle mektebine devam ettiğim sıralarda idi ki -ruhu şad olsun- büyük validemin çalıştırması sayesinde Kur'an-ı Kerim'i hatmeyledikten ma'da Ahmediye, Mahmudi-

[10] Zülfikar Güngör, "Tahirü'l-Mevlevi ve Mevlevilik Hakkındaki Bazı Görüşleri" Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Samsun 2009, C. IX, sy. 3, s. 174.

ye, Envarü'l-aşıkın; hatta Battal Gazi gibi harekeli basılmış kitabları -ta'bir-i mahsusiyle- söküp çıkarıyordum."[11]

Sıbyan mektebinden sonra Gülhane Askeri Rüştiyesine giden Mevlevi, mezuniyetinden sonra iki sene de Menşe-i Küttab-ı Askeriyesi'nde eğitim aldı. Menşe-i Küttab mezunlarının alındığı Bab-ı Seraskeri'de memuriyet hayatına başladı.

MESNEVİHANLIK İCAZETİ ALMASI VE İLK ESERLERİ

Memuriyet görevine devam ederken, bir taraftan Fatih Cami Başimamı Felibeli Mehmed Rasim Efendiden cami dersleri alıyor, diğer taraftan da Mevlevihan Esad Dede Efendiden[12] Farsça öğreniyordu. Esad Dede Efendi, Tahirü'l Mevlevi'yi ilk önce "karî'-i Mesnevi" tayin eder.[13] 1893 tarihinde de Esad Efendinin kendisine "Şemseddin" lakabını verdiği Mesnevihanlık icazetnamesi alır.[14]

1892-1893 yıllarında ilk eserleri Mekteb adlı dergide neşredilir. Heyecanını şu sözlerle dile getirir, "Bin türlü tereddüt ve heyecan içinde gönderdiğim iki eser"[15]. Bunlardan biri naat-ı şerif, diğeride gazeldi. Bu yazılarını ise, ilk imzası olan Bab-ı Seraskeri'ye mensup Tahir[16] diye imzalamıştı.

---

[11] Atilla Şentürk, *Tahirü'l-Mevlevi Hayatı ve Eserleri,* İstanbul, Nehir Yayınları, t.y. s. 5.

[12] Esad Dede, 1843'te Selanik'te dünyaya geldi. Selanik'te on altı yaşına kadar eğitim aldıktan sonra İstanbul'a giderek Fatih'teki Çayırlı Medresesine yerleşti. Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selahaddin Dede'ye intisab etti. Çeşitli dersler aldı. Hayatının son dönemlerinde Fatih Cami'nde Mesnevi dersleri okutmaya ve talebe yetiştirmeye devam etti. Vefatından iki yıl önce Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne tayin edildi. Devrin birçok ünlü ismine hocalık yapan Esad Dede, Mesnevi şarihleri Tahirü'l-Mevlevi ve Ahmed Avni Konak'ın mürşididir. 1911 yılında vefat etti.

[13] Atilla Şentürk, *age,* s. 8.

[14] Atilla Şentürk, *age,* a.y.

[15] Tahirü'l-Mevlevi, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları,* Haz. Nurcan Boşdurmaz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Temmuz 2012, s. 16.

[16] Tahirü'l-Mevlevi, *age,* s. 16.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEYH MUHAMMED MURAD REMZÎ EL-KAZANÎ EL-MEKKÎ'NİN HAYATI

MUHAMMED MURAD ER-REMZÎ'NİN ŞECERESİ

Miladi 25 Aralık 1855 (H.1272) tarihinde, bugünkü Rusya'ya bağlı ve Volga Federal Bölgesinin sınırları içinde, özerk bir Türk cumhuriyeti olan Tataristan Cumhuriyeti'nin başkenti Kazan'da, terceme-i halindeki ifadesiyle, Kazan memleketinde, Ufa vilayetine bağlı Minzele kasabasından Elmet köyünde dünyaya gelmiştir.[102] Babası Batırşah Abdullah'tır. Annesinin ismi hatıra defterinde zikredilmemiş, "Abıstay, Üstazbike, Muallime" şeklinde anılmıştır."[103] Batırşah Abdullah'ın ikisi erkek, ikisi kız olan çocuklarının dördüncüsü ve en küçük olanıdır.[104] Tarih eseri olan Telfîkü'l-ahbâr ve Telkîhü'l-âsâr fî Vakayı'i Kazan ve Bulgar ve Mülüki't-Tatar adlı eserinin 2.cildinde şeceresini şöyle aktarır "ve ben fakir Muradullah bin Badırşah Abdullah bin Adilşah bin İshak bin Tükelbay bin Yani Urus bin Mirzakul bin Baglay bin Mirdaş bin Mimiç bin Merka bin Abdullah Bek bin Bikçura Han".[105]

MUHAMMED MURAD REMZÎ'NİN KULLANDIĞI İSİMLER

Murad Remzi'nin kullandığı isimler, mektuplarında ve oğlu Fehmi Murad'ın hatıra defterlerinde şu şekillerde geçmektedir. Muhammed Murad Remzî, Şeyh Muhammed Murad, Şeyh Muhammed Mu-

---

[102] İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât: ed-Dürerü'l-meknûnâtü'n-nefîse* (Ter. M. Murad el-Minzelevî), Mekke 1317, C.III, s. 188 (mütercimin kendi kaleminden biyografisi)

[103] Ahmet Temir, Doğumunun 130. ve Ölümünün 50. Yılı Dolayısıyla Kazanlı Tarihçi Murad Remzi, 1854-1934, TTK Belleten, L/197, 1986, s. 497.

[104] Ahmet Temir, *age,* s. 495.

[105] Ahmet Temir, *Vatanım Türkiye: Rusya-Almanya-Türkiye Üçgeninde Memleket Sevgisi ve Hasretle Şekillenmiş Bir Hayat Hikâyesi,* Haz. Bahşayiş Zeynep Temir Fıratoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 25.

rad Kazanlı, Murad Remzî, bazen de sadece Murad veya Şeyh Murad olarak geçmektedir. Çocukluğunda Merdenşah ismini, siyasi makale ve risalelerinde Tuti, Andelib, Ebü'l-Hasan, Ekmel, M.M.R, Remzî isimlerini kullanmıştır.[106] Din ve Maişet dergisindeki yazılarında ise; Muhammed Murad Mekkî, Muhammed Murad 'Taif', bazen de Muhammed Murad Mekkî Taif'ten imzalarını kullanmıştır.

El-A'lâm'da ismi; Muhammed Murad bin Abdullah el-Kazanî el-Mekkî el-Hanefî,[107] Mucem'de ise, (eş-Şeyh) Muhammed Murad bin Abdullah el-Kazanî el-Minzelevî[108] şeklinde geçmektedir.

MUHAMMED MURAD REMZÎ'NİN AİLESİ

Oğlu Fehmi Murad'ın hatıralarında dile getirdiği üzere ailesinin atası olan Bikçura Han, 16. yy. ortalarında Aral denizi civarı, Sır Derya ve Amu Derya bölgesi ile Özbek ve Türkmen bölgelerinin hakimi idi. Kazan'ın Moskova çarı tarafından 1552 tarihinde ele geçirilmesi üzerine, bu ülkeyi kurtarmak için ordusu ile Çallı kasabasının karşısındaki Saray Burnu'nda karargâh kurmuştur. Bikçura Han'ın ani vefatı üzerine ordusunun bir kısmı memleketlerine geri dönerken, Han'ın yakınları ve ordunun geri kalanı Minzele-Çallı bölgesine yerleşmişlerdir. Zamanla buradaki yerli Tatar-Başkurtlarla karışmışlardır.[109]

Murad Remzi'nin dedesi Adilşah, Elmet köyünün reisi ve civardaki köylerinde hakimi olup, adil idaresi ile şöhret almış bir kişidir. Adilşah'ın tek oğlu olan ve küçük yaşta yetim kalan Murad Remzi'nin babası Batırşah Abdullah, tahsili olmadığı halde tahsilli ve kültürlü bir hanımla evlenmiştir. Hatıra defterinde daha önce de ifade edildiği gibi ismi geçmemektedir. Onun yerine "Abıstay, Üstazbike, Muallime" şeklinde anılır.[110]

---

[106] Ahmet Temir, *age,* s. 495.

[107] Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müşrikin,* Beyrut 1396/1976, Dârü'l-ilm li'l-Melayin 1992, C.VII, s.95

[108] Yusuf b. İlyân b. Musa Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâti'l-Arabiyye ve'l-muarrebe,* Matbuat-ı Serkis Kahire 1928/1346, C.II, s. 1481.

[109] Ahmet Temir, *age,* s. 496.

[110] Ahmet Temir, *age,* s. 496.

SÖZLÜK

-A-

ağleb: 1. en kuvvetli, en kavî 2. en çok, ekser.

akîb: bir şeyin ardından gelen, arkası sıra giden.

anûd: inatçı, muannid, öngüllü, musırr.

âsûde: rahatlanmış, müsterîh.

atse: ansırma, aksırma.

âzmâ: denemiş, tecrübe etmiş.

-B-

ba'de-bu'din = birçok vakit sonra, neden sonra.

bâru: 1. kale duvarı, hisar burcu, sur. 2. sığınacak yer, melce, siper.

bedâhet: 1. bedîhi yani zâhir ve ayân ve delîl ve isbâttan müstağni olma.

bedîhiyyât: delil ve isbâta muhtaç olmayacak sûrette zâhir ve ayân olan şeyler, umûr-ı bedîhiye.

beliyye: beliyyât, belâ, musîbet, müşkilât.

ber-aks: tersine, aksine, hilâfına, bi'l-aks.

besâlet: şecâat, cesâret, yiğitlik, bahâdırlık.

bess-i şekvâ: ızhâr, fâş etme.

bezl: hüsn-i rızâ ile verme, esirgemeksizin ve bol bol sarf etme, dirîğ etmeme.

bî-gâh: vakitsiz, nâ-münâsib vakitte olan.

bî-hûş: aklını gâib etmiş, şaşkın, sersem.

-C-

câ-nişîn: birinin yerine oturan, vekîl, kaymakam.

cây-gîr: yer tutan, yerleşen, mukarrer, pâydâr.

cesîm: 1. vücutlu, gövdeli, iri 2. büyük, azîm, kebîr: cesîm bir dağ. 3. büyük, ehemmiyetli.

cezîl: çok, bol, kesîr.

-D-

dâver: 1. hükümdâr, melik. 2. hâkim, vali, vezîr. 3. hâkim-i mutlak olan Hakk Teâlâ hazretleri.

deşt: 1. ova, sahra, kır. 2. yaban, çöl.

derk: anlama, tefehhüm.

dil-âver: yürek taşıyan, yürekli, cesur, dilîr, kahraman.

dümdâr: ordunun arkasından gidip arka tarafını muhâfaza eden sınıf, pişdâr mukâbili.

-E-

ecrâm-ı semâiye, ecrâm-ı ulviye: semâvât ve eflâki dolduran ecsâm, sevâbet ve seyyâret ve ahcâr-ı cevviyye vesâire.

emced: daha yahut pek mecîd ve şeref ve ulüvv sâhibi.

-F-

felâhat: *is. ar*. ekincilik, çiftçilik, zirâat, hırâset.

füc'eten: birdenbire, ansızın, hasta olmaksızın, nüzûl gibi bir hâdise ile.

-G-

gadr: 1. emniyeti sû-i istimâl, vefâsızlık, hâinlik, hıyânet 2. merhametsizlik, merhametsizce muâmele, zulûm, sitem, cevr, cefâ 3. haksızlık.

gavâmız: kolay anlaşılmaz nükât, meydanda olmayan gizli dekâik.

gazab-nâk: gazaplı, öğkeli, kızgın, hadîd.

-H-

hâk ile yeksân: toprakla beraber, yıkılmış, eseri kalmamış

hall ü fasl: iş bitirmek.

hamîd:1. medhe şâyân, memdûh: ahlâk-ı hamîde, evsâf-ı hamîde. 2. hamd ü senâya sezâvâr olan Hakk Celle ve Âlâ hazretleri

hâmiş: 1. kitabın kenarına yazılan şerh ve îzâh ibâresi. derkenâr, hâşiye. 2. mektup imza olunduktan sonra altına ilâve olunan yazı.

hâtif: 1. bağıran seslenen 2. gâibden işitilen ses.

hulûl: 1. girme, duhûl, bir şeyin içine geçme. 2. gelip çatma, vusûl.

hûn-rîz: kan döken, seffâk.

I-İ

ıdlâl: dalâlete düşürme, doğru yolu şaşırtma, gümrâh etme, azdırma.

ızmâr: gizleme, saklama, ihfâ, izhâr mukâbili.

ibkâ': 1. dâim ve bâki etme, bırakma 2. yerinde bırakma, kendi hâlinde terk, dokunmama 3.bir memûru azl etmeyip memûriyetini tasdîk veya azli akîbinde memûriyetine iâde etme.

ibtinâ': bir şeyin üzerine binâ etme. bir şeye istinâd etme, bahs ve da'vâda bir şeye dayanıp ihticâc etme.

ictinâb: sakınıp çekinme, tevakkî, ihtirâz.

iğtinâm: 1. yağma ve çapul etme, ganîmet eyleme, harpte düşmanın eşya ve emvâlini zabt etme 2. ganîmet yani zahmetsiz bir kazanç nazarıyla bakma.

iğvâ': yolu şaşırtma, azdırma, ayartma.

îhâm: 1. vehm ettirme, vehm ve şüphe ve tereddüde düşürme.

ihdâs: meydana getirme, icat ve ihtirâ', yeni tarzda bir şeyi vücûda getirme, peydâ etme.

ihlâk: mahv ve nâ-bûd ve sarf etme.

ihtilât: karışıp görüşme, âmîziş.

ihtirâ': misli sebk etmemiş bir alet ve makine vesâire icadı.

îkâ' : vuku' buldurma.

ikdâm: sebât ve devam ile sa'y etme.

iktizâ': 1. lüzûm, lâzım gelme 2. ihtiyaç, hâcet, muhtâçlık, iftikâr 3. lüzûm ettirme, îcâb, lâzım getirme.

iltizâm: 1. kendi üzerine lâzım addetme, ihtiyâr 2. birinin tarafını tutma, tarafgirlik etme 3. îcâb ettirme, mûcib olma, intâc.

imrâr: geçirme.

imtizâc: 1. karışabilme, birden ziyâde cismin karışıp bir cisim teşkil etmesi 2. birbirini tutma, uygunluk, muvâfakat 3. geçinme, hüsn-i muâşeret, uyuşma 4. Alış ma, sıhhate muvâfık bulma.

inbât: bitirme, bitmesini mûcib olma.

BİBLİYOGRAFYA

Abdürreşid İbrahim: *Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyyetin Yayılması: Türkistan, Sibirya, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Singapur, Uzak Hind Adaları, Hindistan, Arabistan, Daru'l-hilafe,* Sadeleştiren: Ertuğrul Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, C. 2, s.487-488.

Ağırakça, Ahmet: "Müneccimbaşı, Ahmed Dede" *DİA*, İstanbul 2006, C.XXXII, s. 4-6.

Aka, İsmail: "Mîrhând", *DİA*, İstanbul 2005, C. XXX, s. 156-157.

Aka, İsmail: "Acâibü'l-Makdûr", *DİA*, İstanbul 1988, C. I, s.318.

Albayrak, Sadık: "İskilipli Mehmed Âtıf Efendi", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXII, s. 583-584.

Akçura, Yusuf: "Üç Tarz-ı Siyaset", Türk Tarih Kurumu Yayınları VII, Ankara 1976, sy. LXXIII, s. 19-36.

Algar, Hamid: *Nakşibendilik***,** Hazırlayan: A.Cüneyd Köksal, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.

Avcı, Casim: "b. Hüseyin", *DİA*, Ankara 2004, C.XXIV, s. 353-355.

Avcı, Casim: "Takvîmü'l-Büldân", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 492-493.

Avcı, Casim: "Yâkut el-Hamevî", *DİA*, İstanbul 2013, C .XLIII, s. 288-291.

Ayhan, Halis, Maviş, Hakkı: "Dârüşşafaka", *DİA*, İstanbul 1994, C. IX. s. 7-9.

Aykut, M. Said: "İbn Battûta", *DİA*, İstanbul 1999, C.XIX, s. 361-168.

Baltanova, Goulnar: "Rızâeddin Fahreddin", *DİA*, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 70-71.

Bilge, Mustafa L.: "İbnü'l-Verdî, Sirâceddin", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 238-239.

Bolay, Süleyman Hayri: "Kam, Ömer Ferit", **DİA**, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 271-273.

Durmuş, İsmail: "Zebîdî, Muhammed Murtazâ", **DİA**, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 168-171.

Düzdağ, M. Ertuğrul, Okay, M. Orhan: "Mehmed Âkif Ersoy", *DİA*, Ankara 2003, C. XXVII, s. 432- 439.

Ergin, Ali Şakir, Durmuş, İsmail: "İbnü'l-Verdî, Zeynüddin", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 238-239.

Fayda, Mustafa, Küçükaşçı, Mustafa Sabri, Tomer, Cengiz: "Tarih", *DİA*, İstanbul 2011, C. XL., s. 66-72.

Gökyay, Orhan Şaik: "Kâtib Çelebi", *DİA*, Ankara 2002, C. XXV, s. 36-40.

Güngör, Zülfikar: "Tahirü'l-Mevlevi ve Mevlevilik Hakkındaki Bazı G örüşleri" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* Samsun 2009, C. IX, S. 3, s. 174.

Halaçoğlu Yusuf, Aydın, Mehmet Akif: "Cevdet Paşa", *DİA*, İstanbul 1993, C. VII, s. 443-450.

Hayreddin ez-Ziriklî: *el-A'lâm:Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müşrikin,* Beyrut 1396/1976, Dârü'l-ilm li'l-Melayin 1992, C. 7, s. 95.

Hanioğlu, M.Şükrü: "Türkçülük", *DİA*, İstanbul 2012, C. XLI, s. 551-554.

Heyet: "Mehmet Tahir Olgun" *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, C. 7, s. 25-26

Heyet: "Muhammed Murad Kazanî", *Evliyalar Ansiklopedisi,* (Türkiye Gazetesi) İhlas Gazetecilik Holding A.Ş., İstanbul 1992, C. 9, s. 59

Heyet: "Rus Devrimi", *Büyük Larousse,* C. XIX, s. 9964-9966.

Heyet: "Karamzin", *Büyük Larousse,* C. XII, s. 6395.

Heyet: "Karamzin", *Meydan Larousse,* C. X, s. 532.

İbnülemin Mahmud Kemal: *Son Asır Türk Şairleri,* 3. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, 1988, C. 4, s. 1857-1862

İmâm-ı Rabbânî**:** *el-Mektûbât: ed-Dürerü'l-meknûnâtü'n-nefîse* (trc.M. Murad el-Minzelevî), Mekke 1317, C. III, s. 188.

İpşirli, Mehmet: "Hayri Efendi, Mustafa", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVII, s. 62-64.

İpşirli, Mehmet: "Medresetü'l-Kudât", *DİA*, Ankara 2003, C. XXVIII, s. 343-344.

İzgi, Cevat: "Kazvînî, Zekeriyyâ b. Muhammed", *DİA*, Ankara 2002, C. XXV, s.160.

Kaçalın, Mustafa S.: "Mütercim Âsım Efendi", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXII, s. 200-202.

Kafalı, Mustafa: "Ebülgazi Bahadır Han", *DİA*, İstanbul 1994, C. X, s. 358-360.

Kandemir, M. Yaşar: "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, İstanbul 1999, C. XIX, s. 514-531.

Kanlıdere, Ahmet: "Mercânî", *DİA*, Ankara 2004, C .XXIX, s. 169-172.

Kanlıdere, Ahmet: *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah Hayatı- Eserleri- Fikirleri,* Dergah Yayınları, İstanbul 2005.

Kaya, Nevzat: "Karaçelebizâde, Abdülaziz Efendi", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, s. 381-383.

Kemper, M.: *Sufis und gelehrte in Tatarien und Baschkirien, 1789-1899: Der İslamische Diskurs unter Russischer Herrschaft*, Berlin 1998, s.10.

Kılıç, Hulusi: "Fîrûzâbâdî", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIII, s. 142-145.

Kılıç, Muharrem: "Temîmî, Takıyüddin b. Abdülkadir", *DİA*, İstanbul 2011, C. XL, s. 424-425.

Kutluer, İlhan: "Keşfü'z-Zunûn", *DİA*, Ankara 2002, C. XXV, s. 321-322.

Kurnaz, Cemal: "Onay, Ahmet Talat", *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIII, s. 352-353.

Kütükoğlu, Bekir: "Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, İstanbul 1989, C.II, s.416-421

Kütükoğlu, Mübahat S.: "Dârü'l-Hilâfeti'-l Aliyye Medresesi", *DİA*, İstanbul 1993, C. VIII, s. 507-508.

Maraş, İbrahim: "Zeynullah Resûlî", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 372-373.

Mazıoğlu, Hasibe: "Akyürek, Ahmed Remzi", *DİA*, İstanbul 1989, C. II, s. 304-305.

Olgun, Tahir: *Mevlevi Çilesi*, Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Gülgün Yazıcı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.

Olgun, Tahir: *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar,* Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara, Eylül 1995.

Ökten, Sadettin: "Dımaşki, Şeyhürrabve", *DİA*, İstanbul 1994, C. IX, s. 273-274.

Özaydın, Abdülkerim: "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 26-27.

Özaydın, Abdülkerim: "İbnü'l-İbrî", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 92-94.

Özaydın, Abdülkerim: "Ebü'l-Fidâ", *DİA*, İstanbul 1994, C. X, s. 320-321.

Özaydın, Abdülkerim: "el-Muhtasar", *DİA*, İstanbul 2006, C. XXXI, s. 70-71.

Özcan, Nuri: "Mehmed Celâleddin Dede", *DİA*, Ankara 2003, C. XXVIII, s. 446-447.

Özdemir, Mehmet: "Ebû Ubeyd el-Bekrî", *DİA*, İstanbul 1994, C. X, s. 247-248.

Özdemir, Mehmet: "Ebû Hâmid el-Gırnâtî", *DİA*, İstanbul 1994, C. X, s. 128-130.

Özel, Ahmet: "Muhammed Murad Remzî", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, s. 566-568.

Özgüdenli, Osman Gazi: "Şeref Han", *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXVIII, s. 548-550.

Rahimi, Ferhad: "Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* Türkiye 2018, C. VII/I, s. 89.

Sayyıd Maqbul Ahmed: "İbn Rüste", *DİA*, İstanbul 1999, C. XX, s. 253-254.

Schmıdt, Jan: "Künhü'l-Ahbâr", *DİA*, Ankara 2002, C. XXVI, s. 555-556.

Şentürk, Atilla: *Tahirü'l-Mevlevi Hayatı ve Eserleri,* İstanbul, Nehir Yayınları, t.y.

Şeşen, Ramazan: "İbn Havkal", *DİA*, İstanbul 1999, C. XX, s. 34-35.

Tahirü'l-Mevlevi: *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları***,** Haz. Nurcan Boşdurmaz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Temmuz 2012.

Tahirü'l-Mevlevi: *Farsça Divançe ve Tercümesi,* Haz.Yusuf Öz, Yakub Şafak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2003.

Tahirü'l-Mevlevi: *Edebiyat Lügati,* Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.

Tanman, M. Baha: "Yenikapı Mevlevîhânesi", *DİA*, İstanbul 2013, C. XLIII. s. 463-468.

Tatcı, Mustafa, Kurnaz, Cemal: "Mehmed Esad Dede", *DİA*, Ankara 2003, C. XXVIII, s. 469-470.

Temir, Ahmet: "Doğumunun 130. ve Ölümünün 50. Yılı Dolayısıyla Kazanlı Tarihçi Murad Remzi", 1854-1934, *TTK Belleten*, L/197, 1986, s. 497

Temir, Ahmet: *Vatanım Türkiye: Rusya-Almanya-Türkiye Üçgeninde Memleket Sevgisi ve Hasretle Şekillenmiş Bir Hayat Hikâyesi,* Haz. Bahşayiş Zeynep Temir Fıratoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011. C. XIX, s. 25.

Togan, Zeki Velidi: *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi: Batı ve Kuzey Türkistan***,** Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Togan, Zeki Velidi: *Hatıralar,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/298, Ankara 1999.

Tolmacheve, Marına: "İstahrî", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIII, s. 203-205.

Tomar, Cengiz: "İbnü'l-Fakih", *DİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 38-39.

Uludağ, Süleyman: "İbn Haldûn", *DİA*, İstanbul 1999, C. XX, s. 8-12.

Uzun, Mustafa: "Abdürreşid İbrahim", *DİA*, İstanbul 1998, C. I, s. 295-297.

Yazar, M.Behçet: *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı,* Kanaat Kitabevi, İstanbul 1938.

Yusuf Serkîs: *Mu'cemü'l-matbûâti'l-Arabiyye ve'l-muarrebe,* Matbuatı Serkis Kahire 1928/1346, C.II, s.1481.

Yuvalı, Abdülkadir: "İbn Arabşah, Şehâbeddin", *DİA*, İstanbul 1999, C. XIX, s. 314-315.

Elektronik Kaynaklar

Илья Зайцев, "Murad Remzi ve Armin Vambery", *Journal of History School (JOHS),* Çev:Tevfik Orkun Develi, September 2016 (Çevrimiçi) http//www.johscool.com, yıl 9, S. XXVII, s. 635.